

8. Социологическая энциклопедия : в 2 т. / под ред. Г.Ю. Семигина, В.Н. Иванова. – М. : Мысль, 2003 – . – Т. 1. – 2003. – 694 с.

9. Hockings P. Principles of Visual Anthropology / P. Hockings. – Hague : Mouton Publishers, 1975. – 581 p.

Анотація

Завальнюк В. В. Методи дослідження антропології права (до проблеми застосування методології соціологічної науки). – Стаття.

Розглянуто можливості застосування юристом-антропологом методів пізнання, що застосовуються сьогодні в соціальних і поведінкових науках, у тому числі соціології (методу включеного спостереження, біографічного методу, монографічного методу опису одиничного випадку, методу спостереження тощо), з метою визначення спрямованих на виявлення визначальних цінностей, смислів і значень.

Ключові слова: антропологія права, методологія антропологічних досліджень, соціологічні методи дослідження.

Аннотация

Завальнюк В. В. Методы исследования антропологии права (к проблеме применения методологии социологической науки). – Статья.

Рассмотрены возможности применения юристом-антропологом методов познания, применяемых сегодня в социальных и поведенческих науках, в том числе социологии (метода включенного наблюдения, биографического метода, монографического метода описания единичного случая, метода наблюдения и других), с целью выявления определяющих ценностей, смыслов и значений.

Ключевые слова: антропология права, методология антропологических исследований, социологические методы исследования.

Summary

Zavalniuk V. V. Methods of anthropology of law (to the problem of application of the methodology of social science). – Article.

The potential of a lawyer anthropologist learning methods used today in the social and behavioral sciences, including sociology (the method of participant observation, biographical method, monographic method of describing a single event, the method of observation and others), to identify the defining values, meanings and values.

Key words: anthropology of law, methodology of anthropological research, sociological research methods.

УДК 340.115 : 303.4.026

С. В. Несинова

СТАРИЙ ТА НОВИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

Постановка проблеми. За останні 10–15 років науковців усе частіше цікавить інституціональний підхід щодо вивчення суспільного життя, правової, політичної та економічної його сфер. Це пов'язано з наявністю в інституціональних дослідженнях елементів абсолютної раціональності, досконалої конкуренції, дослідження дійсності крізь призму складного, проте єдиного організму, механізмів встановлення рівноваги в суспільстві тощо. Крім того, інституціональний підхід дозволяє розглянути сучасні правові, політичні та економічні процеси комплексно та всебічно. Наукова потреба в дослідженні специфічних характеристик правової трансформації інститутів у сучасній Україні обумовлена також необхідністю систематизації різних способів їх адекватного оформлення в межах реалі-

зації основних функцій теорії права та визначення інституційно-правових форм організації суспільства.

Стан дослідження. На жаль, найбільшого розвитку інституційний підхід набув в економіці. Нині інституційна економічна теорія – один із провідних напрямів у сучасній українській економічній думці. Натомість автори досліджень із правових наук аналізують та використовують інституційний підхід недостатньо: на сьогодні немає належної кількості комплексних правових досліджень, які дозволили б розкрити та вдосконалити інституціональний підхід у юриспруденції. Тому завданням статті є порівняльний аналіз старого (традиційного) інституціоналізму та неоінституціоналізму для досягнення такої мети: обґрунтування можливості використання інституціонального підходу в різних його проявах у методології дослідження розвитку правових інститутів у межах правової системи.

Результати дослідження. До одних із перших наукових робіт із використанням інституціонального підходу щодо права й економіки належать дослідження Г.К. Адамса з економіки та юриспруденції (1897 р.), Р.Т. Елая (1914 р.), який проаналізував відносини власності, контрактне право та їх вплив на розподіл національного багатства, та особливо Дж.Р. Коммонса, який вивчав правові основи економічної системи (середина 20-х рр. минулого століття). Важливі елементи інституційного підходу до права й економіки можна знайти в роботі Т. Веблена, юриста та економіста Р.Л. Хейла, Н. Гамільтона, а також учених-правознавців К. Левеллін, Дж. Франка, П. Роско [1, с. 110]. Ця течія й нині відіграє важливу роль у науковій думці США та Європи.

Сам термін «інститут», як часто зазначається в літературі (зокрема, Д.С. Романовским, С.А. Давидовим [2; 3]), було запропоновано американським економістом та соціологом Т. Веблейном у книзі «Теорія дозвільного класу» в 1899 р. Проте, досліджуючи ці питання, інші науковці, зокрема Г.Ю. Атаян [4], вважають, що термін «інституціоналізм» і поняття «інститут» для такого використання вперше ввів у науковий обіг у 1918 р. американський учений У. Гамільтон, який визначив категорію «інститут» як «вербальний символ, який описує соціальні звичаї, <...> спосіб мислення або дії з достатньою поширеністю й міцністю відбиття у звичках груп чи звичаїв народу. У повсякденній мові це інше слово для «процедури», «загальної згоди» або «домовленості»; книжною мовою – звичаї, народні звичаї» [5, с. 87]. Проаналізувавши, що розумів Т. Веблен під поняттям «інститут» («звичні образи думок у тому, що стосується відносин між суспільством та особистістю» [6, с. 201]), з позицією Г.Ю. Атаян не можна повністю погодитись, оскільки обидва науковці мали на увазі під «інститутом» стереотипи мислення, які спрямовують дії людей та регулюють їхню поведінку. У цьому розумінні люди, потрапляючи в певне соціальне середовище, застосовують певні правила поведінки не через примус, а під впливом моралі, культури, звичаїв, релігійних та виховних аспектів. Інші науковці, зокрема І.С. Кон, вважають, що Г. Спенсер першим у соціології ввів такі поняття, як «система», «інститут», «функція», «структура» [7, с. 49]. А потім економічна наука перейняла цей термін із соціології, яку, до речі, іноді й визначають як науку про інститути.

Важливо, що цей термін використовується в юриспруденції, соціології, економіці й навіть психології, причому дослідники рідко намагаються визначити це

поняття, мабуть, імпліцитно припускаючи, що всім і так зрозуміло, яке значення воно має. Однак у різних роботах учених, навіть однієї галузі, поняття інституту може розумітися абсолютно по-різному. Коли ж ми розглядаємо соціальні науки в цілому, то значення поняття варіюється ще більше: у юристів одні інститути, а в економістів – інші. Найбільш узагальнену концепцію інститутів було запропоновано неoinституціоналістом Д. Норт, який розширив це поняття, включивши до нього формальні й неформальні правила поведінки, а також механізм примусу та контролю: «неформальні обмеження (традиції, звичаї, соціальні умовності); формальні правила (законодавчі та адміністративні акти, судові рішення); механізми примусу, що забезпечують дотримання правил (судові органи, органи правопорядку тощо)» [8, с. 17].

Згідно з результатами дослідження праць інституціоналістів та науковців, які аналізують ці праці, варто зауважити, що інституціональний підхід еволюціонував і на сьогодні існує у вигляді різних інституціональних концепцій: традиційний (старий) інституціоналізм (засновники Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) та традиційна неокласика, яка, наслідуючи оновлену неокласику, вплинула на старий (традиційний) інституціоналізм, результатом чого стало виникнення нової інституціональної економіки. Інший вектор розвитку традиційної неокласики призвів до формування неoinституціоналізму (засновники Р. Коуз, Дж. Бьюкенен, Г. Беккер, Д. Норт).

Варто зауважити, що між новою інституціональною економікою та неoinституціоналізмом є певні відмінності, яким, на жаль, українські й російські вчені не надають принципового значення, а тому ці концепції використовуються часто як синоніми. Однак варто зазначити, що різниця між ними є, оскільки нова інституційна економіка базується на класичному інституціоналізмі й перебуває в опозиції до неoinституціоналізму, використовуючи еволюційно-соціологічні методи, досліджуючи конвергенцію, глобалізацію, постіндустріальне суспільство та економічні угоди. Натомість неoinституціоналізм розширив і модифікував неокласичну парадигму, зосередився на вдосконаленні власної методології, досліджував нові сфери життя, зокрема політичні, історичного розвитку суспільства, міжрасові відносини, сімейні, етичні, культурні, відносини злочинності тощо. Ці дві теорії однаково розвивалися під час вивчення контрактної парадигми, унаслідок почали вивчати інституціональне середовище (правила гри) як сферу суспільного й приватного та угоди (як організаційна сфера).

Традиційний інституціоналізм розглядав зв'язок між економікою та інститутами еволюції суспільства. До останніх (поряд зі звичаями, мораллю, релігією) належало також право, а дослідженню економіко-правового зв'язку надавалося велике значення [1, с. 109].

Проводячи порівняльний аналіз старого (початок XX ст.) та нового (кінець XX ст.) інституціоналізму, стає зрозумілим, що їх не можна використовувати як синоніми, з таких причин:

- виникнення старого інституціоналізму є результатом критики ортодоксальних передумов класичного лібералізму, а неoinституціоналізм виник через покращення ядра сучасної ортодоксальної теорії;

- традиційний інституціоналізм ґрунтується на біології, новий – на механіці (фізика);
- старий інституціоналізм аналізує інститути (тобто фокусується увага на колективній діяльності), а новий – абстрактного індивіда (зокрема, незалежного індивіда);
- старий інституціоналізм використовує методологію інших гуманітарних наук (права, політології, соціології тощо) з органічним та еволюційним підходами індуктивним методом, а неоінституціоналізм використовує економічну неокласичну методологію (методи мікроекономіки та теорії) з підходами рівноваги та оптимізації дедуктивним методом;
- інститути в «старому» інституціоналізмі формують індивідуумів та їхні уподобання, а неоінституціоналізм вважає, що інститути дають обмеження для індивідуумів, створюючи умови вибору й обмеження інформації.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що для дослідження правових інститутів, які існують у суспільстві в правовій сфері та спрямовані на врегулювання поведінки індивідів і суспільства в цілому, методологія дослідження правових інститутів у межах юриспруденції може включати як методи та підходи старої школи інституціоналістів, так і результати методології неоінституціоналізму. Оскільки сьогодні однією з основних класичних шкіл праворозуміння виступає школа природного права, відстоюючи та розвиваючи ідею природних прав людини, то підхід неоінституціоналізму може бути корисним під час дослідження правових інститутів як правил поведінки («правил гри») для кожного із членів суспільства, враховуючи договірну теорію виникнення держави та права. Однак абсолютизації цього підходу не може бути, оскільки, як уже неодноразово зазначалося в працях дослідників методології теорії права, сучасний стан юриспруденції (зокрема, теорії права) потребує оновлення, пошуку нового підходу, який зміг би, враховуючи всі об'єктивні та суб'єктивні фактори, розкрити сутність, передумови виникнення, умови розвитку правових явищ та інститутів правової реальності, а також спрогнозувати їх можливі зміни й трансформації. Тому необхідно враховувати результати досліджень суспільних наук (політологія, філософія, соціологія) та інших, які проводилися засновниками старого інституціоналізму під час безпосереднього дослідження інститутів.

Інституційний підхід містить певну новизну в самому підході до аналізу економіко-правового зв'язку. На противагу марксизму, який за правовими формами завжди намагався виявити економічний зміст, інституціоналізм за будь-яким економічним актом, який розуміється як акт обміну правами власності, намагається виявити правове підґрунтя [1, с. 184–185].

Вважаємо, що мета будь-якого наукового дослідження – це можливість застосувати його результати на користь суспільству, удосконалювати існуючі умови життя, розкривати важливі прояви людського буття на науковому рівні.

Правова система суспільства – це складна, полієрархічна система, функціонування та розвиток якої залежать від поведінки її суб'єктів (держав на міжнародному співтоваристві, центральних і місцевих органів влади, муніципальних утворень, громадських об'єднань та окремих індивідів).

Інституційний підхід у дослідженні правових інститутів, як вважаємо, має враховувати також ієрархічність рівнів дослідження. На нашу думку, наукові правові дослідження, залежно від предмета дослідження та інтересів суб'єктів, може бути проведено на різних ієрархічних рівнях (мега-, макро-, мезо-, мікро- та нанорівні).

Мегарівень об'єктом дослідження може обирати правові сім'ї та правові системи країн світу, концептуальний підхід правового розвитку країни; суб'єктами цього рівня виступають вищі органи державної влади, представницькі органи міжнародного рівня, метою реалізації інтересів яких має бути розвиток міжнародних правовідносин, співпраця на міжнародному рівні з метою забезпечення рівноправної участі держав у міжнародних об'єднаннях, взаємодопомога та співпраця за всіма сферами діяльності суспільства, удосконалення існуючого стану правової реальності, обрання шляхів удосконалення правової системи, використовуючи досвід інших держав.

Макрорівень передбачає дослідження правових проблем у межах певної держави, де суб'єктом виступають центральні органи всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової, контрольно-наглядової), метою реалізації функцій яких є підвищення рівня правосвідомості, правової культури населення, розроблення уніфікованої практики правозастосування, створення сприятливих умов життя для населення країни, удосконалення існуючих базових правових інститутів (а також політико-правових, суспільно-правових інститутів) у межах правової системи суспільства.

Ієрархічний мезорівень дослідження в праві до об'єктів може включати регіони, муніципальні утворення, окремі правові інститути, правозастосовну практику, де суб'єктами права є громадські представницькі органи влади, місцеві органи виконавчої влади, суди першої та другої інстанції (місцеві, апеляційні та окружні суди), метою реалізації інтересів яких має бути вдосконалення правозастосовної практики, підвищення рівня взаємодії центра та регіонів, вирішення проблем місцевого характеру, створення умов стабільного економічного та культурного розвитку населення регіону, удосконалення норм, що закріплюють правові інститути в галузях права.

Мікрорівень передбачає проведення аналогічних досліджень на рівні тих питань, які стосуються правових категорій, інститутів права та принципів права, які розроблено державою й керівництвом підприємств, організацій, установ (питання реалізації прав людини у всіх сферах життя: розвитку, праці, екологічної безпеки, інформаційної сфери, реалізації громадянами своїх прав тощо).

Нанорівень передбачає такий зріз правової дійсності, у якому об'єктом дослідження будуть правові категорії та норми права. Суб'єктом цього рівня є окремі індивіди, учасники правовідносин, які своєю правомірною чи протиправною поведінкою створюють суспільно корисні або негативні для суспільства результати. На нанорівні досить важливими є емпіричні дослідження, які можуть визначити причини, передумови та наслідки такої поведінки, шляхи впливу на кожного члена суспільства з метою вдосконалення законодавства окремих галузей права, створення правових умов формування суспільно-корисної правосвідомості людини та для запобігання її протиправним вчинкам. Це стосується всіх галузей права, зокрема цивільного, сімейного, кримінального, конституційного, трудового тощо. Оскільки суб'єктом цього рівня є окремі індивіди, то в межах нанорівня ці суб'єкти

мають розглядатися як фахівці, учені, державні службовці, які, реалізуючи свої функції, виступають із законодавчою ініціативою, створюють нові законопроекти, розробляють теорії, отримують наукові результати тощо.

Отже, вважаємо, що застосування старого інституціоналізму може бути корисним на мега-, макро- та мезорівнях, оскільки в наукових правових дослідженнях саме ці рівні відповідають за цілісне сприйняття суспільства окремої держави, а предметом дослідження має бути, відповідно, правова система, базові (основні) правові інститути в межах правової системи та окремі правові інститути. Неоінституціоналізм може застосовуватися для дослідження економіко-правових категорій та інститутів, а також інституцій (офіційних та неофіційних) у межах усіх ієрархічних рівнів, оскільки економічна складова життєдіяльності суспільства формується як на вищих, так і на мікрорівнях. Однак використання лише економічної неокласичної методології унеможливило в повному обсязі досягнення значних результатів всебічного й повного правового наукового дослідження таких правових явищ, як правова реальність (правова система) та правові інститути в її межах. Отже, лише комплексне застосування окремих елементів методології традиційного інституціоналізму та неоінституціоналізму буде корисним для дослідження правових явищ, у тому числі правових інститутів.

У межах інституціональної парадигми, наприклад, функціонують німецька теорія господарського порядку, французька інституціонально-соціологічна школа; англо-американський інституціоналізм має відмінні риси. Більше того, як слушно зауважує Г.Ю. Атаян, найбільш престижні університети, наприклад Єльський і Чиказький, на базі юридичних факультетів уже давно успішно розвивають цей науковий напрям. Набагато менше уваги йому приділено в юридичній літературі в Росії, хоча на Заході й інституціоналізм, і новий інституціональний напрям досліджено багатьма науковцями [4]. Як і в Росії, повільний процес розвитку інституціонального напрямку в праві, на жаль, простежується в Україні.

Інституційний напрям в Україні перебуває на стадії становлення, що є причиною неминучих «хвороб росту», які, однак, можна подолати із часом. Зокрема, це стосується «учнівського» характеру низки публікацій, відсутності праць узагальнюючого характеру у сфері інституційної теорії, а також навчальних посібників, присвячених систематичному дослідженню інституційного підходу [9, с. 24].

Висновки. Методологія юриспруденції в широкому розумінні аналізує наукові знання про світоглядні стандарти поведінки та соціокультурне середовище їх створення. Вважаємо, що правова наука в майбутньому має більш активно використовувати інституціональну методологію, оскільки її евристичні резерви в повному обсязі не вичерпано. Інституційні дослідження вимагають звернення певної науки (наприклад, права) до інших наук (зокрема, економіки, соціології, антропології, психології та політології), тому стимулюють активність міждисциплінарних підходів. Перспективами розвитку інституційного підходу в юриспруденції стане можливість не тільки всебічного аналізу певних правових явищ, правових інститутів (державно-правових інститутів), а й прогнозування можливих шляхів їх подальшого розвитку в умовах правової трансформації та державно-правових реформ.

Література

1. Атаян Г.Ю. Экономическая функция российского государства : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Г.Ю. Атаян ; Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2006. – 214 с.
2. Романовский Д.С. Значение экономических институтов в экономической теории / Д.С. Романовский // Молодой ученый. – 2011. – № 11. – Т. 1. – С. 153–155.
3. Давыдов С.А. Социология : [конспект лекций] / С.А. Давыдов. – М. : Эксмо, 2008. – 160 с.
4. Атаян Г.Ю. Экономика и право в аспекте новой институциональной теории / Г.Ю. Атаян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=1231.
5. Seckler D. Thorstein Veblen and the Institutionalists: A Study in the Social Philosophy of Economics / D. Seckler. – London : Macmillan, 1975. – 263 p.
6. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; под общ. ред. В.В. Мотылева. – М. : Прогресс, 1984. – 366 с.
7. Кон И.С. История буржуазной социологии XIX – начала XX века / И.С. Кон. – М. : Наука, 1979. – 344 с.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
9. Дементьев Д.Д. Институциональная теория в Украине: направления исследования, особенности, перспективы / Д.Д. Дементьев // Научные труды ДонНТУ. Серия «Экономика». – 2006. – № 103-1. – С. 17–31.

Анотація

Несинова С. В. Старий та новий інституціоналізм у дослідженні правових інститутів. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу старого (традиційного) інституціоналізму та неoinституціоналізму для обґрунтування можливості використання інституціонального підходу в методології дослідження правових інститутів у межах правової системи.

Ключові слова: інституціоналізм, неoinституціоналізм, інститути, правові інститути, правова система, методологія дослідження.

Аннотация

Несинова С. В. Старый и новый институционализм в исследовании правовых институтов. – Статья.

Статья посвящена анализу старого (традиционного) институционализма и неoinституционализма для обоснования возможности использования институционального подхода в методологии исследования правовых институтов в рамках правовой системы.

Ключевые слова: институционализм, неoinституционализм, институты, правовые институты, правовая система, методология исследования.

Summary

Nesynova S. V. Old and the new institutionalism in the study legal institutes. – Article.

This article analyzes the old (traditional) institutionalism and new institutionalism to justify the possibility of using an institutional approach to the methodology of the study of legal institutes within the legal system.

Key words: institutionalism, new institutionalism, institutes, legal institutes, legal system, research methodology.